

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr. lic. Marii Sikory
**„ODKRYWANIE I REALIZACJA TOŻSAMOŚCI CZŁOWIEKA W NAUCZANIU
JANA PAWŁA II I REFLEKSJI FILOZOFICZNEJ LESZKA KOŁAKOWSKIEGO”**
napisanej pod kierunkiem ks. dr. hab. Sławomira Zielińskiego
Katowice 2023, ss. 219.

Wprowadzenie

Tożsamość człowieka, jej odkrywanie i realizacja, badana w świetle nauczania Jana Pawła II oraz myśli filozoficznej Leszka Kołakowskiego, staje się kluczowym zagadnieniem dysertacji mgr lic. Marii Sikory. Postawiony problem antropologiczny pozostaje również istotnym w perspektywie teologii fundamentalnej. Wprawdzie zajmuje się ona przede wszystkim wiarygodnością Bożego Objawienia, przekazywanego w misterium Kościoła broniąc go i uzasadniając je, ale nie mniej ważny pozostaje sam człowiek. Staje się on adresatem, do którego Bóg mówi oraz z którym chce nawiązać dialog. Teologia fundamentalna otwarta na świat, przygląda się człowiekowi, biorąc pod uwagę współczesne dyskusje antropologiczne. Pytania dotyczące tożsamości człowieka, jego możliwości poznawczych oraz roli rozumu i wiary w poznawaniu Boga są nad wyraz aktualne. Przedkładana dysertacja sytuuje się zatem w nurcie antropologicznym współczesnej teologii fundamentalnej i nawiązuje do badań prowadzonych przez J.B. Metza, H. Seweryniaka czy J. Cudy. O ostatnim z wymienionych profesorów jeszcze przyjdzie wspomnieć, ponieważ jego rozróżnienia i dystynkcje w pracy są wyraźnie zaznaczone.

1. Cel pracy, *status questionis*, źródła oraz metody

Po wyjaśnieniach biograficzno-terminologicznych, które najpierw pojawiają się we wstępie dysertacji, gdzie autorka uzasadnia sformułowanie tematu oraz określa zakres poszczególnych terminów, stwierdza, że „ani Jan Paweł II, ani Kołakowski nie ustalili znaczenia definicji tożsamości człowieka. Ponadto u drugiego problem istnieje w stopniu znikomym. Wobec tego może powstać mniemanie, że niniejsze studium będzie przede wszystkim próbą odnalezienia tej tematyki i jego główne zadanie polega na opracowaniu wypowiedzi odnoszących się do tożsamości”. Jednak za chwilę podkreśla, iż cel rozprawy to ukazanie, „w jakim stopniu papież i nauczyciel filozofii zajmują się tożsamością człowieka w swoich pytaniach dających się zakwalifikować do myślenia teologicznego i filozoficznego” (s. 11). Ponadto M. Sikora stawia szereg pytań, które brzmią jak hipotezy badawcze: „czy w ogóle zastanawiają się oni nad tożsamością człowieka? Czym jest tożsamość, czy w ogóle można ją uchwycić, zaprezentować jej znaczenie, odkryć i zrealizować? Dlaczego stanowi ona istotny składnik natury człowieka? Jak rzeczywiście wygląda jej odkrywanie i realizacja? Co to znaczy, że ktoś posiada zrealizowaną tożsamość? Pytania oczywiście przenikają przez pracę, lecz główna motywacja do napisania dysertacji zawiera się w następujących pytaniach: kim jest człowiek; czym jest poznanie samego siebie; jak przebiega proces samopoznania; co oznacza, że człowiek zna samego siebie?” (s. 11). Ponadto dopowiada, że motywem podjęcia tytułowych zagadnień, stała się encyklika Jana Pawła II *Fides et ratio*, w której wybrzmiewa zachęta skierowana do człowieka, by poznał samego siebie, a zatem odnalazł głębiej swojej tożsamości.

Autorka, określając *status questionis* badanego zagadnienia, jest przekonana, że podjęty temat stanowi *novum*, gdyż problematyka tożsamości człowieka według Jana Pawła II

i Leszka Kołakowskiego w perspektywie porównawczej nie była dotąd analizowana. To zestawienie jest nad wyraz interesujące, gdyż myśl obu, papieża i filozofa, „pomimo dużej rozbieżności łączy zainteresowanie człowiekiem, pochodzą z tego samego kręgu kulturowego” (s. 11). Wprawdzie Jan Paweł II i Leszek Kołakowski znali się osobiście, to jednak w ich analizach dostrzec można różnorodność badanego zagadnienia.

Doktorantka wyraźnie sytuuje swoje analizy w kręgu badań fundamentalnoteologicznych. Już we wstępie przywołuje myśl ks. prof. Jerzego Cudy, który staje się dla niej swoistym przewodnikiem. Jego refleksja stanowić będzie narzędzie hermeneutyczne dla podejmowanego tematu. Autorka rozprawy stwierdza: „Ponieważ dla niniejszej rozprawy kluczową funkcję pełnią sformułowania Jerzego Cudy, użyte przede wszystkim w tytułach podrozdziałów oraz będących punktem odniesienia do głównego tematu dysertacji i nawet pełniących motywację dla jej powstania, więc nie sposób nie odwołać się do jego publikacji. [...] pomogą [one] w wydobywaniu wniosków końcowych dla tytułowego tematu niniejszego studium. Przywoływane są kategorie «części» i «całości», «koła hermeneutycznego», które zostały zapożyczone od Hansa Geорга Gadamera i wykorzystane w teologii fundamentalnej przez Cudę” (s. 17).

Pytając o źródła, M. Sikora wskazuje na kluczowe teksty dotyczące antropologii i tożsamości człowieka zarówno Jana Pawła II, jak i Leszka Kołakowskiego oraz wszystkie dostępne opracowania ich myśli w tym zakresie. Doktorantka we wstępie charakteryzuje je oraz określa ich przydatność w pracy (s. 11-17).

Jakimi metodami będzie się posługiwała M. Sikora? Jeden z ostatnich fragment wstępu (s. 18) zawiera szczegółowe informacje na ten temat. Doktoranta przyjmuje metody: analityczną, syntetyczną oraz integracji dynamicznej. Ich zastosowanie wyjaśnia następująco: „Metoda przyjęta w pracy polega na analizie tekstów papieskich i Kołakowskiego z uwzględnieniem ich przydatności odpowiedzi na pytania, kim jest człowiek i jak wygląda proces samopoznania? W związku z tym, że w literaturze źródłowej termin tożsamość jest rzadki, wymusza to analizę zagadnień często pozornie nie mających z nim nic wspólnego. Z zaprezentowanego tekstu wyciąga się konkretne wnioski. Z nich formułuje się odpowiedzi na powyższe pytania, zaprezentowane w podsumowaniu analizowanych kwestii. Metodzie analizy tekstu źródłowego towarzyszy zatem metoda syntezy wniosków. W pracy wykorzystano także metodę integracji dynamicznej, obecnej w dyskursie teologiczno-fundamentalnym. Polega ona na komplementarnym scalaniu obszarów istotnych dla podejmowanego zagadnienia”. Są nimi następujące wymiary: filozoficzny, antropologiczny, kulturowy oraz religijno-teologiczny.

2. Struktura pracy

Plan analiz zrealizowany w dysertacji zostaje przedstawiony już w wstępie. Doktoranta stwierdza, że zebrany materiał badawczy będzie zaprezentowany i zinterpretowany w trzech kolejnych rozdziałach, z których każdy zawiera po dwa paragrafy. Te z kolei są podzielone jeszcze na dwie mniejsze jednostki (s. 18).

Pierwszy rozdział stanowi wprowadzanie, w którym autorka rozprawy kreśli tło podejmowanej tematyki (ss. 21-70). Wskazuje najpierw na „Istnienie problemu tożsamości człowieka”. Tutaj pojawiają się dwa paragrafy. Pierwszy zatytułowany „Niemożność filozoficzna?”, zawierający dwa podpunkty. Pierwszy „Filozoficzne próby odpowiedzi?”, ukazujący ludzki wysiłek odpowiedzi na które składa się: oświecenie, utylitaryzm, pozytywizm, modernizm, pragmatyzm, relatywizm, nihilizm, sprzeciw postmodernizmu. I drugi: „Filozofia nakierowana na wiarę” prezentujący niewystarczalność filozofii, mądrość filozoficzną, filozofię i chrześcijaństwo, Objawienie i filozofię, filozofię i metafizyka. Drugi paragraf nosi tytuł „Kryzys zainteresowania dialogiem z Bogiem” i w dwóch podpunktach

ukazuje najpierw „Niebezpieczeństwa bezpośrednie”, takie jak błąd antropologiczny, alienację, ateizm, zabijanie, a potem „Niebezpieczeństwa pośrednie”, wpływające z odrzucenia priorytetowej roli Absolutu w życiu społecznym.

Rozdział drugi wykazuje, czym jest „Decydująca rola prawdy w procesie odkrywania tożsamości” (ss. 71-130). Jego struktura jest podobna. Paragraf pierwszy zatytułowany „hermeneutyczny pesymizm”, w dwóch podpunktach zajmuje się najpierw „Niewiarą w prawdę obiektywną” i „Człowiekiem, który jest apoteozą indywidualizmu”. Z kolei w drugim paragrafie doktoranta ukazuje „hermeneutyczny optymizm”, jako „wiarę w prawdę obiektywną” i wizję „człowieka jako obrazu Boga” (dwa podpunkty). „Niewiara w prawdę obiektywną” zawiera takie elementy badawcze, jak wiarę w prawdę, prawdę obiektywną, posiadanie prawdy, prawdę o człowieku w socjalizmie, filozofię i prawdę, prawdę epistemologiczną, transcendentalną podstawę pewności, akt wątpienia, niewystarczalność humanizmu, sens, *Fides et ratio*. Zagadnienie „człowiek jako apoteozy indywidualizmu” z kolei, jest rozpatrywane w świetle liberalizmu, kodeksu moralnego, moralności humanistycznej, seksualności, wyrzutów sumienia, tożsamości zbiorowej, tożsamości narodowej, siły kultury, kultury Europy, Jezusa Chrystusa jako znaku kultury europejskiej, teologii chrześcijańskiej w Europie.

Podpunkt pierwszy paragrafu drugiego tego rozdziału, czyli „Wiara w prawdę obiektywną” obejmuje takie tematy: prawda obiektywna, prawda transcendentna, jedyność prawdy, aktualność prawdy wobec ekumenizmu, prawda uniwersalna, tomistyczne rozumienie prawdy, prawda w relacji z dobrem i pięknem, prawda kształtuje sumienie, wolność wobec prawdy, „Blask prawdy” o wolności, dar wolności, prawda praktyce i prawda w ideologii, kultura i prawda, uniwersytet i prawda, prawda celem nauki. Podpunkt drugi zatytułowany „człowiek jako obraz Boga” podejmuje kwestie kultury, inkulturacji, chrześcijańskiej tożsamości Europy, chrześcijańskiego humanizmu, kultury pracy, wartości pracy. Według doktorantki paragraf pierwszy tego rozdziału stanowi kwintesencję całej pracy. „Hermeneutyczny pesymizm” wyraża myśl Leszka Kołakowskiego, natomiast „hermeneutyczny optymizm” nauczanie Jana Pawła II. W pojęciach tych uwidacznia się możliwość lub jej brak odkrycia i realizacji tożsamości człowieka.

Trzeci rozdział dotyczy decydującej roli wiary w procesie realizacji tożsamości jako sposobu rozumienia „Objawionej antropologii” poprzez „Niewiarę w Objawienie” i „Wiarę w Objawienie” (ss. 131-188). Podpunkt pierwszy („Niewiara w Objawienie”) obejmuje takie zagadnienia, jak pytanie o Boga, religię i Boga, Jego niewystarczalność, zło, poczucie bezpieczeństwa, diabła, agnostycyzm, transcendencję, fundamentalizm i teologię naukową, tożsamość religijną, tożsamość Kościoła, wspólnotę, ekumenizm, kościół ograniczający, przywłaszczanie prawdy, wolność, znaczenie języka, bezwartościowość cierpienia, cierpienie wobec religii. Podpunkt „Wiara w Objawienie” z kolei implikuje myśl papieską, na którą składają się następujące tematy: Wcielenie, Odkupienie, samotność i wspólnota, odpowiedzialność Kościoła, miłosierdzie Kościoła, świadomość niepewności, cierpienie zbawcze, cierpienie jako próba wiary, nadanie cierpieniu sensu. „Chrystologiczna antropologia”, czyli drugi paragraf trzeciego rozdziału, składa się z dwóch podpunktów: „Decyzja praktyki kulturowej” i „Decyzja racjonalnego zawierzenia”. Pierwszy jest prezentowany za pomocą następującej problematyki: śmierć Jezusa jak śmierć cywilizacji, akceptacja tradycji, pomijanie zawierzenia, afirmacja chrześcijaństwa. Drugi podpunkt charakteryzują trzy łacińskie sformułowania *credere Deum*, *credere Deo*, *credere in Deum*. „Chrystologiczna antropologia” jest, zdaniem doktorantki, prezentacją wniosków z niniejszej dysertacji, dlatego też nie wprowadza nowych wątków.

Struktura pracy jest uporządkowana, a rozdziały przedstawiają logiczne następstwo wątków filozoficznych i teologicznych. M. Sikora w każdej z części dysertacji postępuje konsekwentnie i ukazuje wybrane treści składające się na każdy rozdział w dwóch

paragrafach, z który każdy zawiera po dwa podpunkty. Wstęp zawiera wszystkie niezbędne elementy metodologiczne (ss. 6-20). Zakończenie zaś stanowi syntezę analizowanych treści (ss. 189-193). Dysertacja zawiera także bibliografię (ss. 194-219). Ponadto wszystkie tytuły paragrafów poza ostatnim pochodzą z publikacji Jerzego Cudy.

3. Ocena merytoryczna i formalna

Dokonując oceny merytorycznej i formalnej rozprawy doktorskiej mgr. lic. Marii Sikory, zwróć uwagę na wybrane elementy pracy.

a. Temat rozprawy doktorskiej, plan i źródła

Recenzent od samego początku, czyli od odczytania tematu i wstępu pracy wyczuwa, że ma do czynienia z projektem naukowym głęboko przemyślanym, logicznie uporządkowanym, który będzie systematycznie realizowany. Plan pracy odzwierciedla w pełni podjęte zagadnienie. Systematyczna lektura dysertacji odbija wstępne założenia. Temat jest sformułowany w sposób interesujący, we wstępie szczegółowo wyjaśniony. Plan pracy wydawać się może nieco skromny, ale to tylko pozory. W gruncie rzeczy bowiem praca jest gęsta merytorycznie. Sam plan zaś jest w pełni uzasadniony. Świadczy zarówno o realizacji założeń metodologicznych zawartych we wstępie, jak i odpowiada analizowanym źródłom.

Te ostatnie zostają w bibliografii wyraźnie określone, a w pracy potraktowane wyczerpująco. Pragnę zwrócić uwagę, że doktoranta zbiera wszystkie możliwe źródła dotyczące podjętego zagadnienia. Następnie poddaje je analizie. Dysertacja jest nasycona tekstami „bohaterów” rozprawy oraz literaturą przedmiotu i pomocniczą. M. Sikora rozumienie teksty papieskie oraz myśl filozoficzną L. Kołakowskiego, potrafi ze źródeł wybrać najważniejsze cytaty i je przełożyć. Recenzent, czytając pracę, ma świadomość, że obcuje z myślą filozoficzno-teologiczną bardzo głęboką, a równocześnie przedstawioną w sposób zrozumiały. Oznaczać to może tylko jedno: źródła zostały potraktowane w sposób wyczerpujący.

b. Główne wątki rozprawy

Praca zawiera obok wstępu, zakończenia i bibliografii trzy niezwykle rozbudowane rozdziały. Każdy z nich, to niejako osobny wątek, potraktowany przez doktorantkę w sposób całościowy.

Pierwszy dotyczy kwestii fundamentalnej, czyli istnienia problemu tożsamości człowieka. Staje się on, jak zauważa M. Sikora, racją bytu samej teologii. Doktorantka problem tożsamości człowieka bada, przyglądając mu się z dwóch perspektyw. Najpierw stosuje miarę filozoficzną, pytając o możliwości poznania, które wyznacza filozofia. Śmiało tutaj wskazuje na granice tego rodzaju poznania. Filozoficzne próby odpowiedzi z jednej strony pozostają jedynie próbami, z drugiej zaś, zgodnie z dawną i współczesną apologetyką, podprowadzają do przedsionków wiary – *preambula fidei*. W rozdziale tym istotną rolę pełni drugi paragraf. W nim doktorantka szkicuje pola kryzysu, jakim obarczony dzisiaj jest dialog z Bogiem. Są to niebezpieczeństwa bezpośrednie i pośrednie. Ich charakterystyka przedstawiona jest w sposób aktualny i szeroki. Pierwszy rozdział rozprawy szczegółowo kreśli obszar filozoficznych zmagania o tożsamość człowieka. Można powiedzieć, że M. Sikora, skłania się tutaj ku myśli J. Ratzingera, który wskazywał, iż filozofia stawia pytania, na które ostatecznie odpowie teologia. Tak też perspektywę rysuje doktorantka.

Rozdział drugi jest poświęcony kwestii prawdy, która odgrywa decydującą rolę w procesie odkrywania tożsamości człowieka. Doktorantka to zagadnienie prezentuje w kluczu „hermeneutycznego pesymizmu” i „hermeneutycznego optymizmu”. Kwestią kluczową dla analiz zebranych w tym rozdziale pozostaje zagadnienie prawdy, jej istnienia, wartości, miejsca w poznaniu teologicznym. Można powiedzieć, że M. Sikora prezentuje w sposób szeroki bój o prawdę rozumianą jako wartość obiektywna i absolutna. Pierwszy paragraf tej

części dysertacji, to analiza wszelkich krytycznych koncepcji dotyczących prawdy. Doktorantka wyraźnie mierzy się z tezą G. Vattimo, który w duchu postmodernistycznym żegna się z prawdą. M. Sikora wskazuje także na obecną w myśli współczesnej alethofobię, czyli lęk przed prawdą. Odsłania przy tym antropologiczne reperkusje tego rodzaju poglądów (apoteoza indywidualizmu). W paragrafie drugim zaś, kreśląc ramy „hermeneutycznego optymizmu”, odsłania najpierw wiarę w prawdę obiektywną, przecząc tym samym ponowoczesnym postulatami i odnosi te ustalenia do antropologii, ukazując człowieka stworzonego na obraz Boga.

Rozdział trzeci posiada wyraźny rys fundamentalnoteologiczny. Doktorantka podejmuje zagadnienie tożsamości człowieka w perspektywie wiary. Dokonywane przez nią analizy zmierzają ku ukazaniu antropologii w kontekście objawienia i chrystologii. W rozdziale tym ujawnia się również inspiracja myślą ks. J. Cudy. M. Sikora czerpie z jego dorobku, by zaprezentować w całej rozciągłości myśl Jana Pawła II i Leszka Kołakowskiego dotyczącą kluczowych kwestii tego rozdziału. Treści zaprezentowane w rozdziale ukazują, że człowiek w swoich wysiłkach poznawczych jest ograniczony. Rozum prowadzi go aż po horyzont, ale zawsze do granicy. Doktorantka, biorąc pod uwagę zarówno objawienie, jak i chrystologiczną antropologię, wskazuje na dwie ścieżki, obecne w tekstach źródłowych. Pierwsza z nich, dająca o sobie znać w pismach Kołakowskiego, to niewiara, niemożność, graniczność. Druga, wyraźnie zaznaczana przez Jana Pawła II, to otwartość, chłonność, wiara i dialog. Myśląc o rzeczywistości, mającej największy wpływ na tożsamość człowieka, doktorantka przyznaje pierwszeństwo objawieniu, które dotyka dojmująco antropologii przez wydarzenie Jezusa.

c. Akcenty

W ocenie recenzenta praca M. Sikory stanowi interesujące i ważne studium dotyczące tożsamości człowieka, widzianej oczami Jana Pawła II i Leszka Kołakowskiego i ujętej w perspektywie fundamentalnoteologicznej.

Na uwagę zasługuje po pierwsze wybór bohaterów rozprawy i ukazanie ich w sposób porównawczy. Doktorantka poddaje analizie myśl dwóch intelektualnych gigantów. Obaj, co doskonale widać w pracy, są znakomicie zorientowani w tematyce antropologicznej. Obaj swobodnie się po niej poruszają. Obaj dysponują potężnym zapleczem intelektualnym, szczególnie filozoficznym. Obaj w końcu myśl antropologiczną doprowadzają do zenitu, ale każdy z nich przyjmuje własną perspektywę. Jan Paweł II, osadzony w tradycji teologicznej, widzi tożsamość człowieka w perspektywie Bożego Objawienia. Ono ją kreuje, tworzy i formuje. Leszek Kołakowski z kolei, dokonuje apoteozy człowieczeństwa, gloryfikując jego racjonalność. Kwestie teologiczne nie tyle są dla niego nieistotne, ile raczej niezrozumiałe. Filozof, mimo wszystko, jest wierny tradycji racjonalistycznej i tak też opisuje tożsamość człowieka. Jego spojrzenie przypomina myśl Simone Weil, która zatrzymuje na progu Kościoła, stoi w kruchcie, nie przekracza jej. Taki zdaje się być Kołakowski. Dlatego rozum pozostaje dla niego miarą człowieczeństwa i najważniejszym rysem jego tożsamości.

Druga kwestia, to przyjęta perspektywa badań. Doktorantka, co sama przyznaje, inspirowana jest myślą ks. prof. Jerzego Cudy. Jego kategorie i dystynkcje teologiczne pojawiają się w formie tytułów poszczególnych paragrafów, ale nie tylko. Można powiedzieć, że antropologia teologiczna śląskiego profesora zostaje tutaj potraktowana jako matryca, w oparciu o nią doktorantka konstruuje plan i prowadzi analizy. Okazuje się, że dorobek ks. Cudy jest nad wyraz aktualny i pomocny w odczytywaniu pism Jana Pawła II i Leszka Kołakowskiego.

Trzecia kwestia to wymiar fundamentalnoteologiczny. Choć nie pojawia się on w tytule rozprawy, to na jej kartach jest nieustannie obecny. M. Sikora prowadzi analizy, przyjmując wyraźnie perspektywę fundamentalnoteologiczną. Zajmując się głównie antropologią, bada kontekst chrześcijaństwa, ukazuje nurty dawne i obecne, w których

zanurzony jest człowiek i jego wiara. Mówiąc o jego kondycji, kreśli drogę między meandrami wiary i niewiary. Pokazuje jego autonomiczne poszukiwania oraz wyjście Boga ku niemu. Wydaje się, że dla całości rozważań trzy terminy pozostają kluczowe. Są nimi człowieczeństwo, prawda i wiara. W ich świetle M. Sikora definiuje istotę ludzkiej tożsamości.

c. Uwagi krytyczne

Zwróć uwagę na następujące kwestie: styl, drobne błędy językowe, przypisy, bibliografię oraz wnioski płynące z badań.

Język pracy stoi zasadniczo na dobrym poziomie. Zdarzają się jednak sformułowania, a nawet całe zdania enigmatyczne, niejasne czy źle sformułowane. Czasami wydaje się, jakby w nich brakowało podmiotu. Widać to szczególnie we wstępach i zakończeniach.

Ponadto występują w pracy błędy językowe czy edycyjne.

Doktorantka w przypisach nie zachowuje jednorodności. Czasami daje nazwisko autora, innym razem tylko tytuł dzieła. Wydaje się, że należałoby to uporządkować.

Jeśli chodzi o bibliografię, podział jest prawidłowy. Należałoby jednak w obrębie źródeł dokonać wyraźnej dywersyfikacji, nie wiemy bowiem, które z nich są kluczowe, a które jedynie pomocnicze. Jest przecież różnica między pracami naukowymi a wywiadami.

Przedstawione uwagi krytyczne w żaden sposób nie dyskwalifikują pracy, która w ocenie recenzenta stoi na wysokim poziomie naukowym.

Na kanwie recenzji rozprawy doktorskiej mgr lic. Marii Sikory formułuję następujące kwestie dyskusyjne:

Kwestia pierwsza: czy są punkty styczne łączące spojrzenie Jana Pawła II i Leszka Kołakowskiego na tożsamość człowieka?

Kwestia druga: jakie wątki antropologiczne powinny pojawić się w podstawowym wykładzie teologii fundamentalnej?

4. Wniosek końcowy

Stwierdzam, że dysertacja doktorska mgr lic. Marii Sikory spełnia wszystkie wymagania prawne stawiane tego typu pracom naukowym i formułuję wniosek o kontynuowanie przewodu doktorskiego.

Warszawa-Łomża 14.06.2023 r.

ks. prof. ucz. dr hab. Przemysław Artemiuk

